Violatae caritatis reparatio

Negentiende-eeuwse sacramentsdevotie als wegbereider voor autonomie en ondernemerschap van vrouwelijke religieuzen

Kristien Suenens

Vergeelde foto's van intens biddende kloosterzusters, in trance neergeknield voor de monstrans met de gewijde hostie, zijn verre getuigen van een ooit alomtegenwoordige devotie. In de negentiende eeuw, hoogmis van het religieus reveil en het rijke Roomse leven, was de verering van het heilig sacrament of de eucharistie even divers als wijd verspreid. Gelovigen – leken en kloosterlingen – zagen in de sacramentsdevotie de weg naar een innige verbondenheid met Christus, een middel tot eerherstel in tijden van antiklerikale revoluties en godsdienstige onverschilligheid. Critici bestempelden het als een geromantiseerde piëteit voor kwezeltjes of 'de gehoorzame burgerij',[1] een uiting van het barokke en ceremoniële katholicisme zoals het vorm kreeg tijdens de contrareformatie en in de negentiende en vroege twintigste eeuw als nooit tevoren werd gecultiveerd.

In deze bijdrage willen we een kijkje nemen achter de coulissen van de traditionele sacramentsdevotie. Veel meer dan uitsluitsel te geven over de positieve of negatieve betekenis ervan, intrigeert ons de vraag of de verering van het heilig sacrament meer was dan een louter devotionele aangelegenheid. Aan de hand van het verhaal van twee Brusselse stichteressen van negentiende-eeuwse sacramentscongregaties, willen we op zoek gaan naar het bredere religieus-maatschappelijk en zelfs emancipatorisch potentieel dat schuil kon gaan achter de ogenschijnlijke eenvoud en nederigheid van de rituelen ter ere van het heilig sacrament. Hoe konden deze religieuze vrouwen binnen de karakteristieke religieuze context van de negentiende eeuw slagen in een tweevoudig opzet? Enerzijds maakten ze van de sacramentsverering zowel een elitedevotie als een gepopulariseerd product. Anderzijds vonden ze in de specificiteit ervan een krachtig middel voor vrouwelijke autonomie en invloed. Om meer te weten te komen over de ambities, strategieën en het discours van de religieuze vrouwen zijn we diep en kritisch gaan graven in hun persoonlijke geschriften. Hun egodocumenten (brieven, dagboeken, persoonlijke notities, enzovoort) boden een unieke bron voor onderzoek en ontsluierden een verrassende wereld van ondernemende vrouwen die – gebruik (of misbruik?) makend van de sacramentsdevotie – een rol verwierven op het door mannen gedomineerde kerkelijk-maatschappelijk toneel van die tijd.

1 J. Fabricius, *Komedianten trokken voorby* (Amsterdam 2013 (1931)[16]).

Foto links: In de urenlange aanbidding van het heilig sacrament vonden vrouwelijke religieuzen een waardige, maar ook prestigieuze vorm van boetedoening en eerherstel. Op de afbeelding de Brusselse zusters van het *Institut de l'Adoration perpétuelle. (Het instituut van de Gedurige Aanbidding* (Brussel, 1957) 12.).

Over paraliturgie, bloedende hosties en vrouwen met een stem

De eigenheid, historische ontwikkeling en liturgische status van de sacramentsdevotie is in het verhaal van beide stichteressen van groot belang. Net als vele katholieke devotievormen die in de negentiende eeuw bijzonder populair werden (heilig hart, Onze-Lieve-Vrouw, kind Jezus, enzovoort), heeft de intense sacramentsverering wortels in de contrareformatie van de zestiende eeuw. Virulente kritiek van nieuwe protestantse religies op het katholieke dogma dat de hostie tijdens de eucharistieviering werkelijk het lichaam van Christus werd, maakte van de eucharistische devotie een belangrijk katholiek strijdpunt. Sacramentsaanbiddingen werden als gevolg daarvan populair. Tijdens deze ceremonies waren gelovigen in gebed voor het heilig sacrament, plechtig tentoongesteld in een monstrans. De aanbidding kon individueel gebeuren, maar evengoed collectief, al dan niet begeleid door een priester. Lange tijd was in België het lof op zondagnamiddag een voorbeeld van zo een collectieve sacramentsaanbidding. In vele parochies werden ook dagen of langere perioden van permanente aanbidding georganiseerd. Vaak gebeurde dit in een beurtrol met de andere parochies en kloosters van een bisdom. Tijdens de permanente aanbidding waren er op alle uren van de dag (en soms ook 's nachts) gelovigen aanwezig in gebed voor het uitgestalde sacrament. Vaak waren de aanbiddingen gekoppeld aan andere religieuze ceremonies of kerkelijke feestdagen. Vele parochies hadden ook een eigen sacramentsprocessie of een sacramentsbroederschap.[2] Sneller dan de zondagse eucharistieviering – in wezen ook een vorm van sacramentsverering – leden aanbiddingspraktijken zoals het lof echter onder verzuim. Voetbalwedstrijden, dansnamiddagen en herbergbezoek zorgden voor toenemende concurrentie. Al in de jaren 1930 klaagden pastoors dat het lof enkel nog 'kloosterzusters, enkele kinderen, eenige vrouwen en … geen mannen' trok.[3]

Maar in de negentiende eeuw was de sacramentsdevotie populairder dan ooit, ondanks of misschien dankzij het enigszins dubieuze liturgische statuut. In tegenstelling tot de eucharistieviering behoorden de overige vormen van sacramentsverering – zoals de aanbidding of het lof – niet tot de officiële liturgie van de katholieke Kerk. De devotiepraktijken rond het sacrament die zich afspeelden buiten de klassieke misviering, waren bijgevolg nauwelijks gereguleerd. Het duurde tot diep in de twintigste eeuw vooraleer Rome hieromtrent duidelijke richtlijnen uitvaardigde. Precies wegens deze semi-officiële of paraliturgische status was de exacte invulling en organisatie ervan vaak plaats- en tijdgebonden. De invloed van lokale mirakels en legenden was zeer sterk.[4]

Al sinds de middeleeuwen vond de verering van het heilig sacrament in onze contreien een dankbaar publiek. De dertiende-eeuwse non Julienne de Cornillon (1192–1258) legde in Luik de grondslag voor Sacramentsdag, lange tijd een populaire kerkelijke feestdag gevierd op de tweede donderdag na Pinksteren. Diverse Belgische plaatsen hadden hun eigen sacramentsmirakels. In Brussel voedde het veertiende-eeuwse verhaal van miraculeuze hosties, die aan het bloeden gingen nadat ze door joden zouden zijn onteerd, een eeuwenlange cultus voor het zogenaamde Heilig Sacrament van Mirakel. Processies, broederschappen en aanbiddingen ter ere van het heilig sacrament kleurden tot de twintigste eeuw het devotionele leven van onze hoofdstad. De legende lag echter evenzeer aan de basis van een trieste traditie van pogroms en Jodenhaat. Uit diezelfde periode stamde ook een Limburgs verhaal van onteerde miraculeuze hosties die in de veertiende eeuw terecht kwamen in de voormalige cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode en er tot de achttiende eeuw een populair bedevaartsoort van maakten.[5]

2 P. Lécrivain, 'L'Eucharistie au XVIIIe siècle', in: M. Brouard (red.), *Eucharistia. Encyclopédie de l'eucharistie* (Parijs 2003) 239–262; J. Comby, 'L'eucharistie au XIXe siècle', in: M. Brouard (red.), *Eucharistia*, 266–267; W. Rombauts, 'De lekengemeenschap', in: M. Cloet (red.) *Het bisdom Brugge. Bisschoppen, priesters, gelovigen* (Brugge 1984) 454–455.

3 De Brugse kanunnik Karel Dubois in 1938–1939, geciteerd in: W. Rombauts, 'De lekengemeenschap', 450.

4 N. Mitchell, *Cult and Controversy: The Worship of the Eucharist Outside Mass* (New York 1982) 201–204.

5 Over het Brusselse verhaal, zie: L. Dequeker, *Het sacrament van mirakel. Jodenhaat in de middeleeuwen* (Leuven 2000). Voor Herkenrode, zie: *Herkenrode 800 jaar* (Hasselt 1982).

Al in de middeleeuwen was de sacramentsverering een belangrijke devotie in onze contreien. Het Brusselse Heilig Sacrament van Mirakel, met schrijn in de Brusselse Sint-Michiel en Sint-Goedelekathedraal, bleef tot in de twintigste eeuw populair, ondanks de sterk antisemitische connotatie die eraan verbonden was. (Collectie Devotieprenten Ruusbroecgenootschap).

Niet zelden was er in de opmars van de sacramentsdevotie een belangrijke rol weggelegd voor kloosterzusters. Al in de middeleeuwen en zeker vanaf de nieuwe tijd profileerden diverse vrouwenabdijen en -kloosters zich tot belangrijke cultusplaatsen voor de devotie tot het heilig sacrament. Vanaf de zeventiende eeuw evolueerde die kloosterdevotie in toenemende mate in de richting van één exclusieve praktijk: de gedurige aanbidding. Exclusief, in de zin dat diverse vrouwenkloosters specifiek en uitsluitend met dit doel waren opgericht.

Exclusief ook, omdat aan de praktijk van de gedurige aanbidding door kloosterzusters een prestigieus, zo niet elitair kantje zat. Deze vorm van sacramentsdevotie was geen zaak van anonieme kloosterzusters die zich uitsloofden in hospitalen of armenscholen. De sacramentscongregaties kwamen er vaak op initiatief van intellectueel geschoolde religieuze vrouwen van goede sociale komaf en met een invloedrijk sociaal netwerk. Karakteristiek is het voorbeeld van de adellijke Cathérine de Bar (Mechtilde du Saint Sacrement, 1614–1698), in 1652 de stichteres van de Parijse *Benedictines du Saint Sacrement*. Begiftigd met een sterke persoonlijkheid, een groot doorzettingsvermogen en een goede pen werd ze één van de weinige vrouwelijke stemmen in het religieuze en kerkelijke debat van haar tijd. Niet toevallig opereerde ze in Frankrijk dat zich sinds de contrareformatie in toenemende mate profileerde als het centrum van de Europese sacramentsdevotie.[6]

6 V. Andral, 'Mechtilde du Saint-Sacrement', in: *Dictionnaire de spiritualité*, X, 885-888; E. Bertaud, 'Dévotion eucharistique', *Dictionnaire de spiritualité*, XXVIII–XXIX, 1621–1637.

Het succes van de religieuze instituten toegewijd aan het heilig sacrament kaderde binnen een veel breder fenomeen van religieus 'ontwaken' na de Franse Revolutie

Negentiende-eeuwse sacramentscongregaties: boetedoening, eerherstel en vrouwelijk 'priesterschap'

Hoewel de sacramentscongregaties in de negentiende en twintigste eeuw uitgroeiden tot een West-Europees verschijnsel, bleef Frankrijk – samen met Spanje en Italië – ook in de postrevolutionaire periode de bakermat van vele nieuwe stichtingen. Het succes van de religieuze instituten toegewijd aan het heilig sacrament kaderde binnen een veel breder fenomeen van religieus 'ontwaken' na de Franse Revolutie. Het kloosterwezen had het tijdens de Verlichte en revolutionaire regimes van de achttiende eeuw vaak zwaar te verduren gehad. In sommige gebieden was het zelfs nagenoeg van de kaart geveegd. Vanaf het begin van de negentiende eeuw en versneld vanaf 1830 kwam het evenwel tot een indrukwekkende heropleving van de religiositeit in het algemeen en het kloosterleven in het bijzonder. In Frankrijk en België was aan dit religieus reveil ook een kerkelijke heroveringsbeweging gekoppeld. De katholieke kerk wilde haar maatschappelijke invloed en positie, teloorgegaan tijdens de revolutiejaren, herstellen. Het 'Génie du christianisme', de wervende sociale, politieke en culturele kracht van het katholicisme, moest worden uitgedragen.[7] De negentiende-eeuwse vroomheid was meer dan ooit doordrongen van een verlangen naar boetedoening en eerherstel. Katholieken in alle geledingen van de kerk wilden plaatsvervangend boete doen voor de antiklerikale maatregels van de revolutie, het toenemend antiklerikalisme en de religieuze onverschilligheid in de samenleving.[8]

7 Het concept komt van de Franse katholieke schrijver Chateaubriand die met zijn *Le Génie du christianisme* uit 1802 het religieuze reveil van de negentiende eeuw van een literair handvest voorzag.

8 Bertaud, 'Dévotion eucharistique', 1633; Comby, 'L'eucharistie au XIXe siècle', 264–266.

Vrouwen lieten zich in het religieus reveil niet onbetuigd. Uitgesloten van belangrijke kerkelijke en pastorale functies, vonden zij in diverse rituelen van boetedoening en eerherstel krachtige modi om als vrouwen deel te nemen aan de strijd tegen secularisering. Net als bij die andere typische negentiende-eeuwse vroomheidsvorm, de verering van het bloedend en brandend heilig

Passie, dramatiek en vurigheid werden niet geschuwd in de vroomheidsbeleving rond het sacrament en het heilig hart, zoals duidelijk blijkt uit deze negentiende-eeuwse devotieprent (Collectie Devotieprenten Ruusbroecgenootschap).

hart, werd de nodige passie en dramatiek hierin niet geschuwd. Centraal in de boetvaardige cultus stond de aanbidding van het heilig sacrament. De plechtige en langdurige verering van Christus' gekwetste lichaam, tentoongesteld in een met een stralenkrans omgeven monstrans, was de eerherstellende balsem op de ziel van Christus. Vrouwen konden tijdens aanbiddingsceremonies de kans krijgen om op een bijna priesterlijke manier met de eucharistie om te gaan. Meer dan leken maakten zustercongregaties er een erezaak van zoveel mogelijk uren in aanbidding door te brengen. Bovendien legden ze zich ook toe op de actieve promotie van de eucharistische devotie. Een passioneel geloof en oprechte verontwaardiging over het aan Christus en de Kerk berokkende leed vormden voor deze vrouwen een belangrijke drijfveer. Prestige en expansiedrang speelden evenzeer een rol.[9]

9 T. Van Osselaer, *The Pious Sex. Catholic Constructions of Masculinity and Femininity in Belgium, c. 1800–1940* (Leuven 2013) 106–115; A.-D. Marcélis, *Femmes cloîtrées des temps contemporains. Vies et histoires de carmélites et de clarisses en Namurois, 1837–2000* (Louvain-La-Neuve 2012) 377; V. Viaene, 'De ontplooiing van een 'vrije' kerk (1830–1883)', in: J. De Maeyer e.a. (reds.), *Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis* II (Antwerpen 2009) 55–85, daar 76–77.

In Frankrijk, Spanje en Italië ontstonden in de eerste helft van de negentiende eeuw tientallen sacramentscongregaties.[10] Ook in België was de impact uit de Latijnse wereld voelbaar. De Belgische maatschappij werd traditioneel sterk cultureel beïnvloed vanuit grote broer Frankrijk. Bovendien had de negentiende-eeuwse ultramontaanse Belgische kerk haar blik strak gericht op Rome en Italië. De poorten stonden wagenwijd open voor zuiderse passionele devoties en kloostervormen. Diverse buitenlandse eucharistische religieuze instituten vestigden kloosters in ons land. Maar er kwamen ook initiatieven van eigen bodem. In Brussel – stad van het Heilig Sacrament van Mirakel – ontstonden medio negentiende eeuw twee zustercongregaties toegewijd aan de gedurige aanbidding. Anna de Meeûs (1823–1904) was de dochter van de invloedrijke gouverneur van de Generale Maatschappij en een telg uit één van de vooraanstaande families uit de Brusselse elite. Ze stichtte in 1856 het *Institut de l'Adoration perpétuelle*, een congregatie gericht op sacramentsverering, catecheseonderricht, retraitewerk en de vervaardiging en distributie van liturgisch vaatwerk en textiel. Die laatste bezigheid kaderde in een reeds bestaand project van de Meeûs, het Werk der Arme Kerken. Sinds het midden van de jaren 1840 had ze met een aantal vriendinnen uit de katholieke Brusselse elite de handen in elkaar geslagen om verkommerde plattelandskerken van fatsoenlijke liturgische attributen (kelken, textiel, monstransen, tabernakels, enzovoort) te voorzien. Met de financiële input van de familie de Meeûs en de organisatorische ondersteuning van de Brusselse jezuïeten groeide het werk op enkele jaren tijd uit

10 Voor een overzicht zie: G. Rocca (red.), *Dizionario degli istituti di perfezione* (Rome 1974–2003).

Fanny Kestre (1824–1882) stichtte in 1867 de Dames de Sainte-Julienne, een Brusselse sacramentscongregatie. Bemerk de met stralen omgeven monstrans aan haar halsketting. (KADOC)

Anna de Meeûs (1823–1904), in 1856 stichteres van het *Institut de l'Adoration perpétuelle.* In haar handen draagt ze de leefregel van het instituut, met daarin de voorschriften voor de aanbidding van het heilig sacrament. (KADOC)

tot een kerkelijk erkende associatie met nationale en internationale vertakkingen: de *Association de l'Adoration perpétuelle et de l'Oeuvre des Eglises Pauvres* (1848).[11]

Medestandster van het eerste uur van Anna de Meeûs was Fanny Kestre (1824–1882), een middenstandsdochter die haar jeugd doorbracht in Chimay en Brussel. Een conflict over de organisatie van de associatie en het catechesewerk leidde tot een breuk tussen beide vrouwen. Vermoedelijk speelde ook het onderling verschil in sociale achtergrond en financiële slagkracht een rol. In 1855 stichtte Kestre in Brussel haar eigen vrouwenvereniging voor catechesewerk en sacramentsaanbidding. Na een aantal omzwervingen transformeerde de vereniging in 1867 tot de congregatie van de *Dames de Sainte-Julienne, Apostolines du très Saint-Sacrement*. Kestre vond in de figuur van Victor Dechamps, redemptorist en sinds 1867 aartsbisschop van Mechelen, een invloedrijk pleitbezorger.

Beide congregaties profileerden zich in de daaropvolgende decennia als promotors van de sacramentscultus in de hoofdstad en daarbuiten en organisators van diverse werken van geloofsverspreiding, niet zelden in bitse concurrentie met elkaar. Aangesproken als 'Dames' – ook deze congregaties droegen in meer of mindere mate een elitaire stempel – rekruteerden ze in de gegoede Brusselse en Belgische katholieke milieus. Vanuit hun Brusselse moederkloosters op nauwelijks enkele honderden meters van elkaar – Anna de Meeûs in het intussen verdwenen Salazarklooster in de Stuiversstraat (nabij het huidige Centraal Station) en Fanny Kestre in haar klooster in de Liefdadigheidsstraat (aan de huidige kleine ringweg) – streden ze tegen geloofsafval en religieuze onverschilligheid.

Egodocumenten als bron voor vrouwelijk religieus denken en handelen

Het *Institut de l'Adoration perpétuelle* en de *Dames de Sainte-Julienne* waren lang niet de enige congregaties actief in de hoofdstad. In België ontstonden tijdens het reveil van de eerste helft van de negentiende eeuw honderden nieuwe religieuze instituten (orden en congregaties). Het aantal kloosterlingen steeg van een tweeduizendtal rond 1810 naar ruim tienduizend rond 1850.[12] Anders dan in het ancien régime waren deze nieuwe religieuze instituten hoofdzakelijk apostolisch. Ze zetten sterk in op een apostolaat of sociale werking op tal van maatschappelijke terreinen en beperkten zich niet tot een louter biddend of contemplatief bestaan. Een en ander had te maken met de grote maatschappelijke noden die ontstonden als gevolg van de ingrijpende socio-economische transformaties (urbanisering, industrialisering, bevolkingsgroei, enzovoort) in het negentiende-eeuwse België. Maar het apostolische karakter van de nieuwe instituten paste ook binnen de strategieën en het spirituele elan van de negentiende-eeuwse kerk. Kloosterlingen dicht bij het volk – in scholen, ziekenhuizen, weeshuizen, bejaardentehuizen, enzovoort – konden grote groepen van de bevolking opnieuw binnen de kerkelijke invloedssfeer brengen. Caritatieve actie was het nieuwe ordewoord binnen de kerk.[13]

Ondanks de prominente maatschappelijke aanwezigheid, bleef het vrouwelijk kloosterwezen voor buitenstaanders een moeilijk doordringbare wereld. Traditioneel teruggetrokken binnen de kloostermuren, bleven hun archieven een *terra incognita* voor de meeste geïnteresseerde onderzoekers. Pas in het laatste decennium werd werk gemaakt van een systematische registratie van kloosterarchieven.[14] Hoewel sterk verschillend in omvang, inhoud en ontsluitingsgraad bleken diverse archieven van zustercongregaties waardevol

11 De studie van deze twee Brusselse congregatiestichteressen kadert in mijn doctoraatsonderzoek rond 'Vrouwelijke congregatiestichteressen in het negentiende-eeuwse België: religieus ondernemerschap en gender in het tijdperk van het reveil' (KU Leuven, promotor Prof. Jan De Maeyer). In dit artikel wordt enkel de ontwikkeling van de congregaties in hun Brusselse context beschreven. Beide instituten hadden ook elders kloosters en activiteiten, maar deze vallen buiten het opzet van deze bijdrage. De congregatie van Fanny Kestre sloot zich in 1959 aan bij de *Religieuses de Jésus-Marie*, een internationale congregatie met hoofdzetel in Rome. Het *Institut de l'Adoration perpétuelle* bestaat nog steeds, maar veranderde in de jaren 1960 de naam in *Religieuses de l'Eucharistie*. Voor meer informatie, zie: K. Suenens, 'Vergeten vrouwen, een groepsportret. Negentiende-eeuwse congregatiestichteressen in België', *KADOC-Nieuwsbrief,* 2 (2010) 14–19.

12 Voor exacte statistieken, zie: A. Tihon, 'Les religieuses en Belgique du XVIIIe au XXe siècle. Approche statistique, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 7:1/2 (1976) 32–35.

13 Over het religieus reveil, zie: Viaene, 'De ontplooiing van een 'vrije' kerk (1830–1883)', 55–85.

14 Zie hierover: K. Suenens, *Ad fontes. Klooster- en abdijarchieven in Vlaanderen en Brussel* (Heverlee 2008). Informatie over de archieven van de meeste Vlaamse en Brusselse congregaties is te vinden in de databank www.odis.be, waar in de afgelopen jaren op systematische manier basisgegevens over kloosterarchieven werden geregistreerd.

bronnenmateriaal te bevatten voor doorgedreven onderzoek naar rituelen, vrouwelijke spiritualiteit en vrouwelijk handelen. Egodocumenten van vrouwelijke religieuzen vormen een geprivilegieerde bron om meer te weten te komen over hun ambities, motieven, strategieën en verwezenlijkingen en de obstakels en opportuniteiten die hen in de negentiende-eeuwse context wachtten.

Egodocumenten van vrouwelijke religieuzen vormen een geprivilegieerde bron om meer te weten te komen over hun ambities, motieven, strategieën en verwezenlijkingen en de obstakels en opportuniteiten die hen in de negentiende-eeuwse context wachtten

Bescheidenheid en ondergeschiktheid van het individu aan het collectief waren lange tijd kernidealen in het vrouwelijk kloosterwezen. Een overvloed aan egodocumenten van vrouwelijke religieuzen is er dan ook niet bewaard. Toch loont het de moeite er in congregatiearchieven naar op zoek te gaan en meer te weten te komen over de grotendeels verborgen wereld van negentiende-eeuwse vrouwenkloosters en de opportuniteiten voor vrouwelijk engagement en ontplooiing die er mogelijk verborgen lagen. Een kritische lezing van de geschriften van de twee Brusselse stichteressen uit ons verhaal, met bijzondere aandacht voor het discours rond sacramentsdevotie, boetedoening en bekering, leverde verrassende inzichten op over hun autonomie en positie binnen de negentiende-eeuwse kerk en maatschappij.

De blauwdruk – toepasselijk vervat in de stralen van een monstrans – die Fanny Kestre begin jaren 1850 uittekende gaf reeds een duidelijk beeld van al de activiteiten van haar toekomstige congregatie: retraitewerk, catechesewerk, maar boven alles de cultus tot het heilig sacrament.

Alles begon bij de initiële motieven en ambities van beide stichteressen. Fanny Kestre schreef al begin jaren 1850, lang voor het project van haar eigen congregatie vorm kreeg, een blauwdruk voor een toekomstige kloosterstichting. Naar eigen zeggen was het plan haar geopenbaard in een aantal goddelijke visioenen, wat haar in hogere kerkelijke kringen zowel de nodige scepsis als enige morele autoriteit verleende. Centraal in haar ideeën stond de devotie voor het heilig sacrament. Dagelijks lof en uitstalling (in een monstrans) van het heilig sacrament in combinatie met een gedurige aanbidding vormden de kern van het spiritueel plan voor een eucharistische congregatie. De opluistering van sacramentsprocessies en de decoratie van altaren waren daar onlosmakelijk mee verbonden. Het *Institut de l'Adoration perpétuelle* dat Anna de Meeûs in 1856 oprichtte, verschilde hier nauwelijks van. Het al vernoemde Werk der Arme Kerken werd door de zusters gecombineerd met diverse eucharistische devotieoefeningen. Lof en gedurige aanbidding stonden vast op het programma en ook de decoratieve omkadering van processies – in het bijzonder de beroemde Brusselse sacramentsprocessie – behoorde tot het takenpakket van de zusters. De gelijkenissen tussen het plan van Kestre en de congregatie van

de Meeûs waren treffend. Het bracht Kestre er toe haar vroegere vriendin te beschuldigen van plagiaat. Anna de Meeûs hield vol dat het *Institut de l'Adoration perpétuelle* een origineel project was, hoogstens beïnvloed door een aantal Franse initiatieven zoals het *Oeuvre de l'Adoration Nocturne* en de al eerder ter sprake gebrachte *Bénédictines du Saint Sacrement* van Cathérine de Bar.[15] De discussie leverde stof voor een jarenlange polemiek tussen beide vrouwen, die ook aanhield nadat Kestre in 1867 haar eigen congregatie van de grond kreeg.[16]

Aanbidding als doel en als middel

Interne concurrentie tussen zustercongregaties was in het sterk bezette negentiende-eeuwse kloosterwezen geen ongewoon fenomeen. Toch duidde de strijd van deze twee vrouwen om de rol van vaandeldrager op het Brussels eucharistisch toneel ook op het toegenomen belang van de sacramentsdevotie als belangrijk machts- en prestigemiddel. Ook nu werd sterk teruggegrepen naar historische tradities. De verwijzing naar Juliana in de naam van de congregatie van Kestre spreekt voor zich. Anna de Meeûs liet zich evenmin onbetuigd. Met steun van de Brusselse jezuïeten slaagde ze er in haar eerste klooster te vestigen in het hotel Salazar, een voormalig stadspaleis op de Stuiversstraat in het centrum van de stad. Naast het klooster lag de Salazar-kapel, opgericht op de vermeende plaats van de middeleeuwse synagoge waar de hostieontering van het Sacrament van Mirakel zou hebben plaatsgevonden. Onmiddellijk na de stichting van de congregatie trachtte Anna de Meeûs de gedurige aanbidding in de weelderig gedecoreerde classistische kapel nieuw leven in te blazen. De eerste leefregel van de congregatie, goedgekeurd in 1857, verplichtte iedere zuster dagelijks tot twee uur individuele aanbidding in de Salazarkapel. Ook Kestre maakte individuele aanbidding van het Heilig Sacrament tot één van de kerntaken van haar zusters. Bij de redactie van de leefregel in 1871 streefde ze naar drie uur aanbidding per zuster per dag. Religieus opbod was beide vrouwen niet vreemd.

De voormalige Salazarkapel in de Stuiversstraat in Brussel, opgetrokken op de vermeende plek van de Brusselse synagoge waar volgens de legende de hosties werden onteerd. Een meer symbolische plek voor haar sacramentscongregatie kon Anna de Meeûs niet vinden. Links van de kapel de neogotische *eglise expiatoire* die eind jaren 1850 door de congregatie werd gebouwd om grotere groepen gelovigen te kunnen ontvangen. Daarnaast het eigenlijke klooster. Het hele complex werd in het begin van de twintigste eeuw onteigend en later afgebroken voor de aanleg van de noord-zuidas. De congregatie liet een kopie, met klooster, kerk én kapel, optrekken in de Van Maerlantstraat in Brussel. Na het vertrek van de zusters kwam alles in handen van de Europese Commissie. (KADOC)

Vaak gaapte echter een kloof tussen wat in de normatieve bronnen (leefregels en constituties) werd vooropgesteld en wat haalbaar was in de praktijk. De vele aanbiddingsuren wogen zwaar op de gemeenschappen die in de eerste jaren van hun bestaan nauwelijks tien leden telden. Uit briefwisseling met medezusters, priesters, familie en vrienden bleek het rotsvaste geloof van Kestre en de Meeûs in de sociale noodzaak van hun aanbiddingsinitiatieven. De ijver en vastberadenheid waarmee ze hun plannen wilden realiseren, zorgden echter meer dan eens voor argwaan bij kerkelijke overheden en begeleidende priesters. Zelden vertrok uit de werkkamers van de Meeûs of Kestre een brief naar aartsbisschop Sterckx of zijn opvolger Dechamps waarin niet om toestemming werd gevraagd voor extra aanbiddingsceremonies. Hoewel de toon altijd uitermate nederig en gehoorzaam was, deinsden de stichteressen er niet voor terug de noodzaak van hun aanbiddingsinitiatieven te onderstrepen in de strijd tegen de vijanden van de kerk. Op die manier werd het de aartsbisschop duidelijk gemaakt dat een eventuele weigering van hun verzoek ernstige schade zou toebrengen aan de kerkelijke heroveringsbeweging. Argumenten die in het aartsbisschoppelijk paleis in Mechelen moeilijk konden worden weerlegd. Toch werd door de kerkelijke autoriteiten de vrees geuit dat de zusters teveel hooi op hun vork namen en op die manier de eigen gezondheid en het voortbestaan van de congregaties in gevaar brachten. Om die reden was ook fysieke boetedoening in de congregaties van Kestre en de Meeûs uitdrukkelijk verboden. Opzettelijk toegebrachte lichamelijke verwondingen door bijvoorbeeld kastijding of het dragen van boetekettingen of irriterende kledij, zoals in de negentiende eeuw nog in de strenge slotkloosters van clarissen en

15 Het Werk van de Nachtelijke Aanbidding was een lekenbroederschap, in 1848 in Parijs opgericht op initiatief van de bekeerde priester Hermann Cohen en vicaris-generaal van Parijs, Alexandre de la Bouillerie. Zie hierover: A. Ricard, *Vie de Mgr de la Bouillerie: évêque de Carcassonne, archevêque de Perga, coadjuteur de Bordeaux, 1810–1882* (Parijs 1887); Watermaal, Archief van de Religieuzen van de Eucharistie (verder ARE), Brief van de Meeûs aan Boone, 29 juli 1851.

16 Rome, Archief van de Religieuses de Jésus-Marie, Dames de Sainte-Julienne (verder ADSJ), Lettres de Mme Fanny Kestre à Monseigneur Dechamps (1857–1873), 31 december 1865; ARE, *Histoire de l'oeuvre générale des Cathéchismes à Bruxelles (1868).* Mechelen, Archief van het Aartsbisdom Mechelen-Brussel, Dossiers Vrouwelijke religieuze congregaties en orden, Dames de l'Adoration perpétuelle, Brief van de Meeûs aan Sterckx, 27 juni 1858.

kapucinessen gebruikelijk was, kon nefast zijn voor de vele andere taken van de kloosterlingen. Boetedoening was een geestelijke, biddende aangelegenheid. Vraag was in hoeverre de urenlange, stille en eenzame geknielde aanbidding – vaak in koude en tochtige kapellen en kerken – nog grondig verschilde van een echte kastijding.[17]

Naast de dagelijkse aanbiddingen werden in de kloosters van de Meeûs en Kestre bovendien ook driedaagse permanente aanbiddingen of het veertigurengebed georganiseerd.[18] Tijdens deze rituelen was er ieder uur van de dag (en soms ook nacht) een zuster in gebed voor het heilig sacrament. Vaak waren deze initiatieven een reactie op concrete gebeurtenissen: epidemieën (en zo waren er wel wat in het negentiende-eeuwse Brussel), maar ook een ziekte van een kerkelijke beschermheer of een weldoener, aanvallen op de paus of antiklerikale acties tegen kloosters of kerken. De boete- en 'reparatie'-spiritualiteit van de negentiende eeuw was nooit ver weg.[19]

Evenmin ontsnapten deze negentiende-eeuwse congregatiestichteressen aan het algemeen kerkelijk appel voor sociale actie. Kestre en de Meeûs beperkten hun activiteiten niet tot private aanbiddingsrituelen. De plechtige adoratie van het sacrament door de zusters was de motor van een hele reeks initiatieven die hun congregaties een prominente plaats opleverden binnen het Brusselse religieuze landschap. De promotie van de eucharistische devotie maakte deel uit van de strategieën van beide stichteressen om religieuze afvalligheid en onverschilligheid te bestrijden en een grotere groep van mensen aan te zetten tot boetedoening en eerherstel. Binnen de Brusselse agglomeratie bouwden de zusters van Kestre en de Meeûs afzonderlijke, maar uitgebreide catechesenetwerken uit. Religieus onderricht was het uitgangspunt, maar de kinderen werden ook zeer sterk betrokken bij allerlei eucharistische devoties zoals het lof, processies en aanbiddingen. In dezelfde lijn paste het retraitewerk. Met de organisatie van retraites voor leken uit alle lagen van de bevolking hoopten de zusters het geloof van de retraitanten, in de besloten sfeer van hun kloosters, te verdiepen. Ook tijdens deze initiatieven was de sacramentsdevotie prominent aanwezig.[20]

Al gauw noopte het toenemend aantal deelnemers overigens tot grote infrastructuurwerken. Reeds eind jaren 1850 startten in de Stuiversstraat de bouwwerken voor een grote kloosterkerk naast de bestaande Salazarkapel. De *église expiatoire* of boetekerk werd in de daaropvolgende decennia het toneel van massa-evenementen ter ere van het sacrament: lofvieringen, retraites, gezamenlijke aanbiddingen, enzovoort. Kestre moest het in de Liefdadigheidsstraat met een meer bescheiden kapel doen. Haar grote project, een neogotische kerk ter ere van Sint-Juliana en het sacrament, werd pas na haar dood gerealiseerd. Beide bouwwerken waren ook de thuisbasis van de lekenassociaties die door Kestre en de Meeûs waren gesticht. Van de leden van de verenigingen – voornamelijk vrouwen uit de hogere Brusselse sociale klassen – werd verwacht dat ze iedere maand vaste aanbiddingsuren voor hun rekening namen en de werken van de congregaties financieel ondersteunden. Voorts werden ze quasi onophoudelijk bestookt met uitnodigingen voor retraites, veertigurengebeden, nachtelijke

17 ADSJ, Lettres de Mme Fanny Kestre à Monseigneur Dechamps (1857–1873), 15 november 1870; AAM, Dames de l'Adoration perpétuelle, de Meeus aan Sterckx, 4 maart 1859, 20 juni 1860 en 22 oktober 1863.

18 Het veertigurengebed was een vorm van gedurige aanbidding van het heilig sacrament, geïnspireerd op de veertig uur tussen de begrafenis en het verrijzen van Christus. Ontstaan in het Italië van de zestiende eeuw, won het zoals vele sacramentsdevoties in de negentiende eeuw aan populariteit. Zie: B. Dompnier, 'Un aspect de la dévotion eucharistique dans la France du XVIIe siècle: les prières des Quarante Heures', *Revue de l'histoire de l'Eglise de France,* 67 (1981) 5–31.

19 ADSJ, Lettres de Mme Fanny Kestre à Monseigneur Dechamps (1857–1873), 5 februari 1869 en 5 oktober 1870; Idem, Lettres de Monseigneur Dechamps à Mme Kestre, 15 november 1870; Idem, Premières règles de l'Institut (1871).

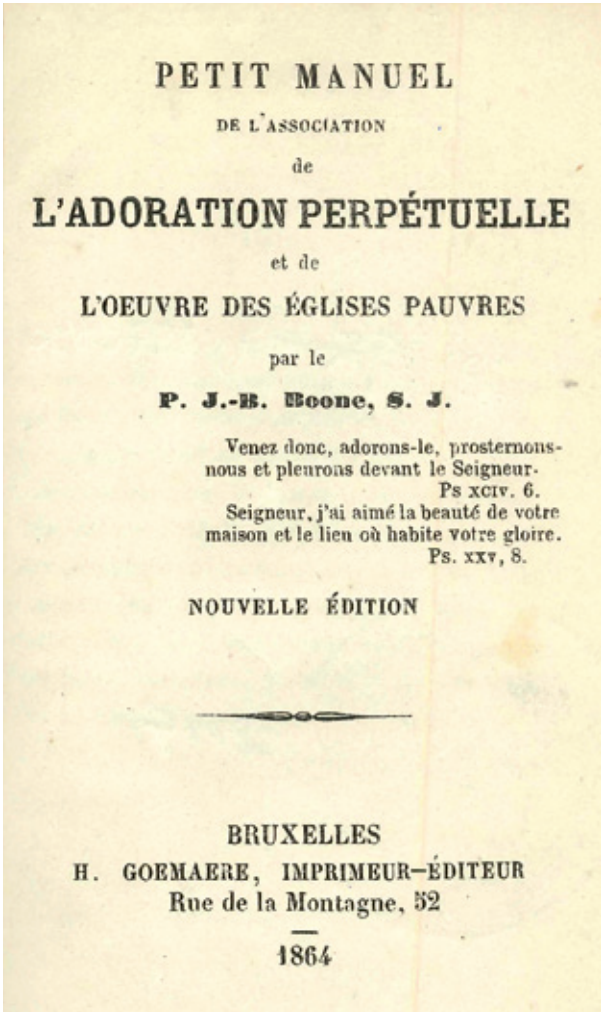
PETIT MANUEL
DE L'ASSOCIATION
de
L'ADORATION PERPÉTUELLE
et de
L'OEUVRE DES ÉGLISES PAUVRES
par le
P. J.-B. Boone, S. J.
Venez donc, adorons-le, prosternons-nous et pleurons devant le Seigneur.
Ps XCIV. 6.
Seigneur, j'ai aimé la beauté de votre maison et le lieu où habite votre gloire.
Ps. XXV, 8.
NOUVELLE ÉDITION
BRUXELLES
H. GOEMAERE, IMPRIMEUR-ÉDITEUR
Rue de la Montagne, 52
1864

Het aanbiddingswerk was niet enkel een aangelegenheid van de kloosterzusters. Kestre en de Meeûs trachtten met de stichting van eucharistische lekenverenigingen ook een breder publiek te bereiken. Op de afbeelding het handboek van de lekenassociatie verbonden aan het *Institut de l'Adoration perpétuelle* (KADOC).

aanbiddingen en processies. Ook hier overheerste de onderdanige retoriek van de nederige kloosterzusters, maar tussen de lijnen klonk tevens een krachtig, bijna dwingend appel om bij te dragen aan de initiatieven van de congregaties ten voordele van religieus en kerkelijk eerherstel. Vertrekkende vanuit hun eigen aanbiddingsijver trachtten de stichteressen dus ook een elite van leken vrouwen te inspireren.[21]

Uit hun egodocumenten bleek dat er in de negentiende-eeuwse samenleving toch andere genderverhoudingen mogelijk waren dan de gebruikelijke hiërarchische relaties tussen de mannelijke clerus en de meeste kloosterzusters

Kestre en de Meeûs voerden een intense wedijver om leden voor hun associaties te werven. Het leverde hen ook buiten de kloostermuren een groep trouwe volgelingen en financiers op. Appellerend aan het verlangen naar caritatieve actie dat ook onder katholieke leken leefde, waren deze vrouwen immers ook inzetbaar in andere activiteiten van de congregaties. Anna de Meeûs koppelde de sacramentsdevotie aan haar reeds bestaande en wijd verspreide Werk voor Arme Kerken, waarvan haar congregatie de leiding had. Het aanbiddingsritueel als uiting van boetedoening en eerherstel voor Christus kreeg hierdoor een heel concrete uitwerking in de waardige aankleding van talloze vervallen kerken. Het leverde de zusters van het *Institut de l'Adoration perpétuelle* niet enkel een grote bekendheid, maar ook een aanzienlijk prestige op. Arme parochiepastoors moesten immers nederig aankloppen bij de dames van het instituut om in aanmerking te komen voor een gouden kelk of waardig altaardoek. Niet dat de zusters de pastoors in hun briefwisseling zonder respect bejegenden, maar impliciet klonk vaak een subtiele dreiging met weigering of uitstelling van de levering. Uit hun egodocumenten bleek dat er in de negentiende-eeuwse samenleving toch andere genderverhoudingen mogelijk waren dan de gebruikelijke hiërarchische relaties tussen de mannelijke clerus en de meeste kloosterzusters. Het Werk der Arme Kerken werd bovendien hoofdzakelijk gespijsd door de milde giften van de rijke leden van de associatie. Het gaf de zusters van Anna de Meeûs meteen ook een grote financiële verantwoordelijkheid.[22] Ook Kestre had in de blauwdruk voor haar congregatie een werking voorzien die tot doel had altaren en tabernakels waardig aan te kleden. Hoewel haar werk nooit de omvang en reputatie bereikte van de Meeûs' initiatieven, speelden de *Dames de Sainte-Julienne* toch ook hun rol in het vervaardigen en verspreiden van liturgisch textiel en liturgisch vaatwerk. Ook zij werden gesponsord door gulle giften van de Brusselse katholieke bourgeoisie en adel. Geen wonder dat het tussen beide stichteressen wel eens tot conflicten kwam over invloedssferen en middelen. In 1871 wilde Kestre vermijden dat de Meeûs in de nabijheid van haar klooster op de Liefdadigheidsstraat een lokaal

20 AAM, Dames de l'Adoration perpétuelle, Œuvres des Retraites générales et particulières chez les Dames de l'Adoration perpétuelle; ARE, Histoire de l'Oeuvre Générale des Catéchismes à Bruxelles (S.d.); ADSJ, Notes de Fanny Kestre, 8 januari 1859.

21 ADSJ, Rapport sur l'institut des Dames de Sainte-Julienne (S.d.).

22 AAM, Dames de l'Adoration perpétuelle, Rapport Chapitre général 1900.

voor het Werk der Arme Kerken opende. Briefwisseling verraadt druk lobbywerk van beide zijden bij priesters, weldoeners en kerkelijke autoriteiten. Jaren voordien hadden beide vrouwen ook al geruzied over initiatieven rond de animatie van sacramentsprocessies. Een van de twistpunten was de vraag bij wie nu precies de verantwoordelijkheid lag voor de decoratie van de Brusselse straten tijdens de jaarlijkse Mirakelprocessie.[23]

In lokale archieven zijn nog sporen terug te vinden van de maatschappelijke impact van de plannen van Fanny Kestre en Anna de Meeûs. In parochie-archieven getuigt briefwisseling van de lokale pastoor soms van de moeizame onderhandelingen die aan een schenking van liturgisch materiaal vooraf gingen. Affiches, uitnodigingen en verslagen van sacramentsaanbiddingen die

23 ADSJ, Lettres de Mme Fanny Kestre à Monseigneur Dechamps (1857–1873), 23 mei 1871 en 7 augustus 1871; ADSJ, Notes de Fanny Kestre, 10 januari 1859; ARE, Lettres d'Anna de Meeûs, de Meeûs aan Caroline Cogels, 2 juni 1854.

1885

JAARLIJKSCHE PLECHTIGHEID

DER

GEDURIGE AANBIDDING

VAN HET

Allerheiligste Sacrament des Autaars

MET VOLLEN AFLAAT TOEVOEGLIJK AAN DE ZIELEN DES VAGEVUURS

OP WOENSDAG 15 JULI

HEILIGEN APOSTEL JACOBUS

MERCREDI JUILLET

Grande Solennité de l'Adoration Perpétuelle du Très St. Sacrement

DANS L'ÉGLISE SAINT JACQUES

avec indulgence plénière applicable aux ames du Purgatoire.

Orde der Godsdienstige Plechten:

Ordre des Offices:

ED^r. VAN INENDAEL

Onderpastoor in St. Jacobs kerk.

Vicaire à l'église de St. Jacques.

De eucharistische devotie was in de negentiende eeuw bijzonder populair. Op de affiche de gedurige aanbidding in de Sint-Jacobskerk van Antwerpen op 15 juli 1885 (KADOC).

in het kader van het Werk der Arme Kerken in de begunstigde parochies werden georganiseerd zijn dan weer interessant om het parochiale, devotionele leven te typeren. Ze kunnen ook helpen om de lokale prominente (vrouwen) figuren of 'dames d'oeuvres' binnen deze organisaties te identificeren. Vaak behoorden zij tot de meer begoede sociale milieus en hadden ze goede banden met de congregaties.

Op het breukvlak van kerkelijke orthodoxie en vrouwelijke autonomie

Er werd al aangegeven dat de kerkelijke overheden de zusters soms trachtten te beschermen tegen overdreven boetedoening of aanbiddingsijver. Hieruit sprak een oprechte bekommernis om hun fysieke en geestelijke gezondheid, maar impliciet speelden ook andere motieven. Religieuze overheden en mannelijke clerici stonden niet eenzijdig positief tegenover zoveel vrouwelijk engagement en ondernemerschap. Enerzijds was er waardering voor de grote groep mensen die de zusters via hun werken konden beïnvloeden. Anderzijds was er toch ook ongerustheid over het soms eigengereide handelen en de religieuze 'orthodoxie' van Kestre en de Meeûs. In 1864 kwamen de paters van het Heilig Sacrament, een Franse eucharistische congregatie, op uitnodiging van de Meeûs naar Brussel om er de oude Salazarkapel te bedienen. De paters verbaasden zich niet alleen over de harde onderhandelingsgeest van de Meeûs, maar evenzeer over allerlei 'anti-liturgische praktijken' die met het aanbiddingswerk van de zusters gepaard gingen. Zo werden niet de juiste liturgische kleuren gebruikt en bevonden zich op het altaar waar de monstrans werd uitgestald te veel nevenvoorwerpen. Ogenschijnlijke details voor de hedendaagse lezer, maar nogmaals een bewijs voor de relatieve vrijheid waarmee eucharistische devotiepraktijken werden ingevuld.[24] Zowel in de organisatie als in de beleving van deze devotieoefeningen beschikten vrouwelijke religieuzen over een zekere autonomie. Innovatieve en gedreven figuren zoals Kestre en de Meeûs konden hiervan gebruik maken om zichzelf en hun congregaties te profileren in het kerkelijke milieu.

Ook internationaal zien we dat vrouwen en vrouwelijke religieuzen in de negentiende eeuw vaak een sleutelrol vervulden in de promotie van de eucharistische devotie en reële geloofsverspreiding. In Frankrijk slaagden onder meer Théodelinde Dubouché (1809–1860) en Marie-Eugénie Milleret (1817–1898) er in om spiritueel leiderschap te combineren met succesvol ondernemerschap als congregatiestichteressen en organisators van de sacramentsdevotie. Beiden verwierven ook, precies om hun reputatie als fervente aanbidsters van het heilig sacrament, erkenning van de hoogste kerkelijk echelons. Ook lekenvrouwen konden in de eucharistische devotie een krachtig middel tot zelfontplooiing en religieuze actie vinden. Pauline Jaricot (1799–1862), een burgerdochter uit Lyon, lag met haar eucharistische devotie en haar verlangen naar globaal eerherstel aan de basis van een wereldwijde fondsenwervingsactie ten voordele van de katholieke missies, later bekend als de Pauselijke Missiewerken.[25]

Zoveel vrouwelijk engagement en ondernemerschap was meer dan eens voorwerp van spot door mannelijke clerici. Jaricot moest de leiding van haar organisatie na verloop van tijd afstaan aan mannelijke clerici en stierf uiteindelijk arm en verlaten. Ook de Belgische stichteressen hadden vaak af te rekenen met binnenkerkelijke tegenstand. De jezuïeten, die na verloop van tijd in conflict raakten met de Meeûs, hadden het over de 'dames illusionées' van Salazar.[26] De paters hekelden zowel de drang van de zusters naar extremen in hun devotiebeleving als het geloof in het eigen organisatorisch en spiritueel kunnen. Ook aloude verwijten over vrouwelijke koppigheid en hysterie loerden vaak om de

24 Archives Saint Pierre Jules Eymard, 1.7. Correspondance – dernières années (1865–1868), CO1728, Brief van pater Eymard aan pater Leroyer (6 februari 1866), CO1753, Brief van pater Eymard aan de Meeûs (maart 1866). Archief online te consulteren op: www.eymard.org.

25 F. Wenner, 'Théodelinde Dubouché', in: *Dictionnaire de spiritualité,* XVIII-XIX, 1743–1745; T. Donnet, ' Marie-Eugénie de Jésus (Anne-Eugénie Milleret)', in: *Dictionnaire de spiritualité,* X, 555–557; P. Vial. 'Jaricot, Marie-Pauline', in: *Dictionnaire de spiritualité,* VIII, 170–171.

26 K. Suenens, 'Pères spirituels' en 'Dames illusionnées': Pater Jean-Baptiste Boone sj, de Brusselse jezuïeten en het Institut de l'Adoration perpétuelle du Saint Sacrement (1846–1871)', in: A. Deneef en X. Rousseaux (reds.), *Vier eeuwen jezuïeten te Brussel* (Leuven 2012) 433–448.

hoek. Dechamps had in 1871 even genoeg van Kestres rancune tegenover de congregatie van de Meeûs ('Salazar, est pour vous l'objet d'une vraie passion hystérique') en haar eigengereid handelen ('Quand l'autorité ne veut pas ce que vous voulez, vous gardez la silence, et vous faites à votre tête').[27]

Vaak bleef het evenwel bij onderhuidse kritiek of milde berispingen. Tot grote interventies of verplichte koerswijzigingen door de kerkelijke overheden van de zusters kwam het niet. Integendeel, indien de zusters binnen of buiten kerkelijke kringen belaagd werden, konden ze meestal rekenen op steun van de aartsbisschoppen. Een en ander heeft te maken met de tweezijdige perceptie die rond de aanbiddingspraktijken bestond. Enerzijds droegen de aanbiddingsrituelen – in het bijzonder de stille, individuele adoratie – een zeer ingetogen, contemplatieve stempel. Ontdaan van uiterlijk vertoon en in direct contact met Christus werden ze door sommigen gezien als een zeer zuivere en voor vrouwen uiterst geschikte vorm van geloofsbeleving. In die zin oogstten de zusters van het *Institut de l'Adoration perpétuelle* en de *Dames de Sainte-Julienne* respect. Verwijten over een te oppervlakkige en te ceremoniële religiositeit die andere negentiende-eeuwse kloosterzusters – niet altijd onterecht – vaak moesten aanhoren, konden voor de zusters de Meeûs en Kestre worden gecounterd met bewijzen van hun urenlang eenzaam en sober aanbiddingswerk.[28]

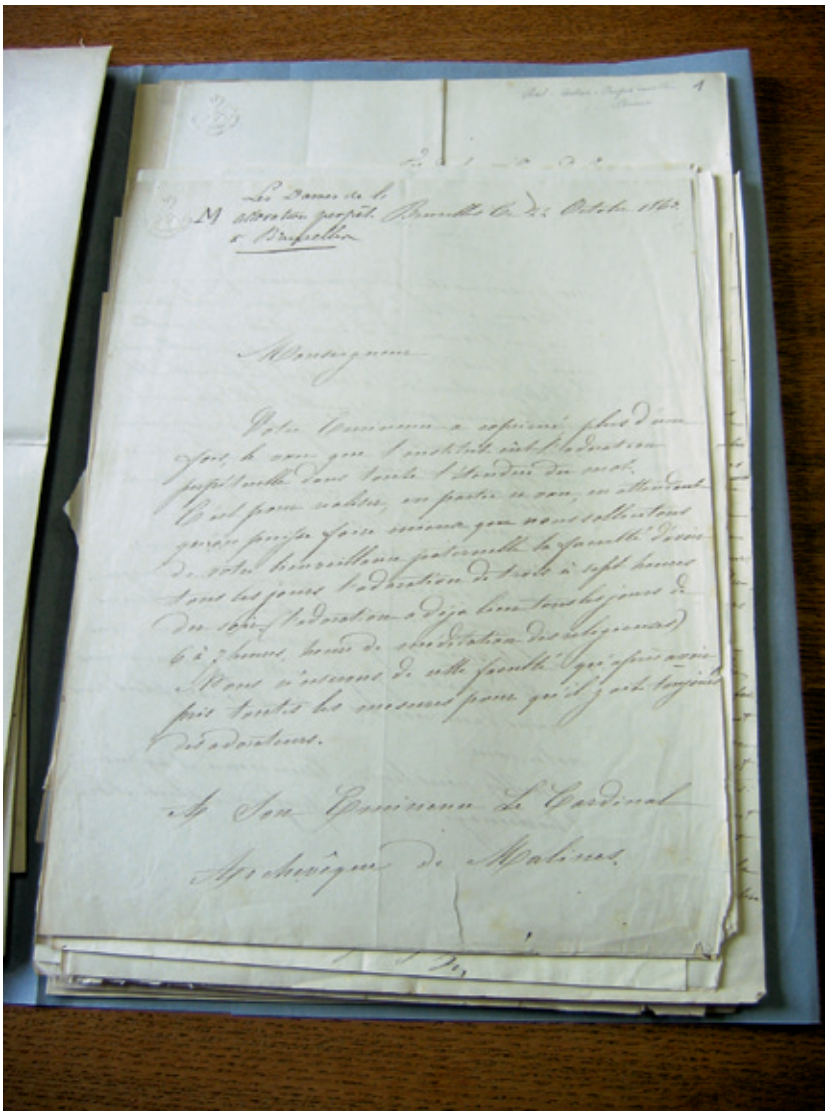

Eén van de vele brieven van Anna de Meeûs aan aartbisschop Sterckx waarin ze hem verzoekt om toestemming om meer aanbiddingsuren in hun kloosterkerk in Brussel te mogen organiseren (22 oktober 1863) (Archief Aartsbidom Mechelen, Dossiers Vrouwelijke religieuze congregaties en orden, Dames de l'Adoration perpétuelle.)

Anderzijds voldeed de devotie voor het heilig sacrament helemaal aan de karakteristieken van de negentiende-eeuwse vroomheid. Zeker de publieke aanbiddingen en processies verliepen vaak met veel ceremonieel vertoon en stonden bol van triomfalisme en heroveringsretoriek. Veeleer dan tot diepe spirituele overpeinzingen te inspireren, waren ze er op gericht te verbluffen en te bekeren, liefst zo massaal mogelijk. Ook vanuit dat perspectief konden Kestre en de Meeûs stevige adelbrieven voorleggen. Enkel al in het kader van hun catechesewerking bereikten beide congregaties rond de eeuwwisseling nagenoeg tienduizend Brusselse kinderen. Het *Institut de l'Adoration perpétuelle* gaf in 1898 catecheselessen aan 7441 kinderen in achttien Brusselse parochies, in samenwerking met 240 door hen opgeleide lekenleraressen.[29]

27 Respectievelijk: 'Salazar is voor u het voorwerp van een passionele hysterie' en 'als de overheid [hier de bisschop] niet wil wat u wilt, blijft u stil en werkt u uw hoofd uit' (mijn vertaling): ADSJ, Lettres de Dechamps à Mme Fanny Kestre, 8 augustus 1871 en 28 september 1871.

28 ADSJ, Notice sur la vie eucharistique de notre vénérable Mère Fanny de l'Eucharistie (S.d.).

29 ARE, Histoire de l'Oeuvre Générale des Catéchismes à Bruxelles (S.d.).

Besluit

Kestre en de Meeûs waren er in geslaagd een gerespecteerde devotie te koppelen aan een succesvolle geloofsverspreiding. Gebruik makend van de opportuniteiten die de sacramentsdevotie hen bood, hadden ze voor zichzelf verantwoordelijkheden en vrijheden gecreëerd die op het eerste zicht onverenigbaar waren met de negentiende-eeuwse gendernormen. Met een openlijk discours van gehoorzaamheid, boetedoening en onderwerping kochten ze legitimiteit, steun en vertrouwen. Tegelijkertijd deinsden ze er niet voor terug op subtiele manier te onderhandelen en hun invloed uit te spelen. Door in te zetten op de beleving en promotie van de relatief ongereguleerde sacramentsdevotie konden ze in zekere mate ontsnappen aan de strakke hiërarchie en mannelijke dominantie binnen de katholieke kerk. Door hun sterk vrouwelijk ondernemerschap maakten ze zich bovendien onmisbaar in de heroveringsbeweging die de negentiende-eeuwse kerkelijke politiek lange tijd domineerde. Deze wisselwerking effende internationaal het pad voor een gerespecteerde en invloedrijke maatschappelijke positie van vooraanstaande religieuzen uit sacramentscongregaties, onbereikbaar voor de modale negentiende-eeuwse huisvrouw, fabrieksarbeidster of doorsnee religieuze.

Er zijn echter wel parallellen te trekken met de positie van lekenvrouwen uit de betere sociale klassen. Historisch onderzoek toonde eerder al aan dat zij uit de boete- en heroveringsretoriek van het reveil en de oproep tot sociale actie mogelijkheden konden puren om uit hun huiselijk isolement te treden en bestaande gendergrenzen te overbruggen. Ook hun discours werd gekenmerkt door het ambigu evenwicht tussen onderwerping en autonomie dat de egodocumenten van Kestre en de Meeûs kleurde.[30] Helemaal ontsnappen aan de negentiende-eeuwse genderstructuren deden deze vrouwen – leken of religieuzen – evenwel niet en wilden ze ook niet. Hoofddoel van hun bidden en handelen was geloofsverspreiding en boetedoening voor de zonden van de wereld. Dat ze daar als vrouwen in een door mannen gedomineerde Kerk actief konden toe bijdragen en zelfs respect voor kregen, leidde nooit tot een breder debat over de rol van de vrouw binnen de kerk. Vrouwenemancipatie was voor deze zusters een onbestaand concept.

30 Van Osselaer, *The Pious Sex*, 230–235; J. De Maeyer, 'Les dames d'oeuvres'. 19de-eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement', in: L. Van Molle en P. Heyrman (reds.) *Zakenvrouwen en vrouwenzaken. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800–2000* (Gent 2001) 109–127.

Bibliografie

J. De Maeyer, 'Les dames d'oeuvres'. 19de-eeuwse vrouwen van stand en hun zoektocht naar maatschappelijk engagement', in: L. Van Molle en P. Heyrman (reds.) *Zakenvrouwen en vrouwenzaken. Facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen, 1800–2000* (Gent 2001) 109–127.

A.-D. Marcélis, *Femmes cloîtrées des temps contemporains. Vies et histoires de carmélites et de clarisses en Namurois, 1837–2000* (Louvain-La-Neuve 2012).

K. Suenens, 'Apostolische actie en spirituele passie. Negentiende-eeuwse vrouwelijke congregatiestichteressen en hun zoektocht naar een spirituele identiteit', *Trajecta* 17:3 (2011) 243–262.

K. Suenens, 'Pères spirituels' en 'Dames illusionnées': Pater Jean-Baptiste Boone sj, de Brusselse jezuïeten en het Institut de l'Adoration perpétuelle du Saint Sacrement (1846–1871)', in: A. Deneef en X. Rousseaux (reds.), *Vier eeuwen jezuïeten te Brussel* (Leuven 2012) 433–448.

T. Van Osselaer, *The Pious Sex. Catholic Constructions of Masculinity and Femininity in Belgium, c. 1800–1940* (Leuven 2013).

V. Viaene, *Belgium and the Holy See from Gregory XVI to Pius IX (1831–1859). Catholic Revival, Society and Politics in 19th-Century Europe* (Leuven 2001).

V. Viaene, 'De ontplooiing van een 'vrije' kerk (1830–1883)', in: J. De Maeyer e.a. (reds.), *Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis* II (Antwerpen 2009) 55–85.

Biografie

Kristien Suenens is als consulent voor de archieven van de religieuze instituten verbonden aan KADOC-KULeuven. Ze doet onderzoek en publiceert over de geschiedenis van religieuze instituten in België, in het bijzonder de jezuïeten en de apostolische zustercongregaties. Ze bereidt een proefschrift voor over de rol van vier vrouwelijke religieuzen als stichteressen van apostolische zustercongregaties in het negentiende-eeuwse België.